

Türkmen göçleri ve yayılmaları

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Türkmen göçleri ve yayılmaları

Türk(men)lerin Göçleri ve Yayılmaları

Dünyanın en eski kıtası olan Asya, tarihî ve coğrafî bakımdan beş büyük kısma ayrılmıştır: 1. Kuzey Asya, 2. Doğu Asya, 3. Güney Asya, 4. Ön Asya, 5. Orta Asya.

1 Bunlardan Orta Asya; kuzeyde Sibirya, doğuda Büyük Kingan (Kadırgan) dağları, güneyde Himalaya ve Hindukuş sıradağları, batıda da Hazar denizi ve Yayık (Ural) nehri ile çevrili büyük bir ülkedir. Türklerin ilk ana yurdunun Orta Asya'da bulunduğu ve dünyanın öteki yerlerine buradan yayılmış oldukları eskiden beri bilinmektedir. Ancak araştırmaların eksikliği ve yetersizliği yüzünden ilk ana yurdun yeri uzun süre kesin olarak tespit edilememiştir. XX. yüzyıl içinde arkeolojik buluntular, yazılı belgeler, destanlar, diller ve kültürler üzerinde yapılan yeni araştırmalarla ilk ana yurdun yeri hakkında birçok delil ortaya konmuştur. Fakat, bu yer için arkeologlar, tarihçiler, antropologlar, dilciler ve kültür tarihçileri hep ayrı ayrı yerler göstermişlerdir. Bunlardan hangisinin daha isabetli ve doğru bir görüş olduğu meselesine gelince, yazılı belgelerin bilgilerini diğer belgelerin bilgileriyle destekleyen tarihçilerin görüşünün bilim dünyasında daha ağır bastığı görülmektedir. Buna göre, Türklerin ilk ana yurdu, Altay² ve Sayan (Kögmen) dağları çevresi ile bu dağların kuzey batı bölgeleridir. Fakat, diller üzerinde yapılan mukayeseli çalışmalarla Türk anayurdunun bu bölgelerle sınırlı kalmadığı, Türklerin buradan doğuya, batıya ve güneye doğru gittikçe yayıldıkları anlaşılmaktadır. Meselâ Türkler, M.Ö. 2 bin yıllarının ortalarından itibaren Altay dağlarından Ural dağlarına ve Yayık nehrine kadar olan geniş

bozkır sahaya tamamen yayılmışlardır.3

Türklerin batıya doğru yayılmalarında Orta Asya'nın coğrafyası âdeta yön ve yol gösterici bir rol oynamıştır: Türk anayurdundan batıya doğru yayılan Türkler, Altay ve Tanrı dağlarının birbirine en çok yaklaştığı yerde batıya açılan bir düzlükle karşılaşmışlardır. Coğrafyacılardan Cungarya, Türklerin ise Yarış Ovası adını verdikleri bu düzlük, tabiatın kavimlere açtığı âdeta bir kapı durumundadır. Bundan sonra Cungarya'nın hemen batısında ortaya çıkan Tarbagatay dağlık arazi ise, Türklerin önünde önemli bir engel teşkil etmemiştir. Tarbagatay'ı kolayca aşan Türkler, Kırgız bozkırı veya Turan ovası adı verilen bugünkü Kazak bozkırlarını tamamen kaplamışlardır. Bu duruma göre, Cungarya ile Hazar denizi arasındaki bozkır saha Türklerin ikinci anayurdu olmuştur.4

Kavimler, göç ve yayılmalarında genellikle aşılması güç dağ, nehir, orman ve deniz gibi tabiî (doğal) engellerden daima kaçınarak, kendilerine daima düz ve engeli az zeminler aramışlardır. Zira, büyük tabiî engeller hareketi ve ilerlemeyi zorlaştırdığı gibi, bazen de imkânsız hale getirmekteydi.

İpek Yolu, kavimlerin göç ve yayılmalarına tabiatın açtığı âdeta tabiî yol durumundaydı. Türk ana yurdundan çıkan Türk topluluklarının bir kısmı kuzey İpek Yolu'nu izleyerek, batıya doğru göç etmişler ve yayılmışlardır. Hun, Ogur (Oğuz), Dokuz Oğuz, Avar ve Ak-Hun gibi Türk toplulukları bunlardan bazılarıdır.5

A. Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Türklerin Yayılma Sahaları

Orta Asya'da tarih öncesi dönemlere dair yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Türklerin atalarının nerelere kadar yayılmış olduklarını görmek mümkün olabilmektedir: Orta Asya'nın tarih öncesi, "Yontma Taş" (Mezolitik) Devri'ne kadar geriye gitmektedir. Bu devir M.Ö. 5000 yılları olarak tarihlendirilmektedir. Yontma Taş Devri'nin insanı, genellikle

ormanlık sahalarda yaşıyor, taşları yontarak basit silâhlar yapıyor; avcılık ve balıkçılıkla geçiniyordu. Hatta bu insan, bazı küçükbaş hayvanları evcilleştirdiği gibi, tabiattaki bitkilerden de yararlanmasını öğrenmiş bulunuyordu. Özellikle Türklerin ilk atalarının (proto-Türk), tarihin bu döneminde, yani Yontma Taş Devri'nde avcılık ve balıkçılık yaparak geçindikleri anlaşılmaktadır. Zira av kuşlarından bazıları, onlar için, birer "ongun" (töz= ata kabul edilen kuş veya hayvan) haline gelmiştir. Meselâ Oğuz Türklerinde, "şahin, kartal, tavşancıl, sungur, uc-kuş ve çakır" gibi kuşlar birer ongun (töz) idi.⁶ Bu durum, hiç şüphesiz onların, çok erken çağlarda yaşadıkları avcılık hayatının bir hatırasından başka bir şey değildi.

Aynı dönemlerde, Orta Asya'daki ormanlık sahanın insanına göre bozkır sahaların insanı biraz daha ileri durumda bulunuyordu. Daha doğrusu, ormanlık sahanın insanı Yontma Taş Devri'ni yaşarken bozkır sahanın insanı Cilâlı Taş (Neolitik) Devri'ne geçmiş durumdaydı. Zira, Mançurya'dan Hazar denizine kadar uzanan bozkır sahalarda genellikle cilâlı taş âletler bulunmuştur. Daha da önemlisi, bozkır insanı, M.Ö. II. binyılın sonlarından itibaren Maden Devri'ne girmiş bulunuyorlardı. Öyle anlaşıyor ki, Türklerin ataları, ormanlık sahadan çıkarak, yavaş yavaş Orta Asya'nın bozkır sahalarına yayılmışlardır.

Orta Asya'nın en eski kültür merkezlerinden biri, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarında Anav (Anau) adını taşıyan yerden ortaya çıkarılmıştır. Burada yapılan kazılarda M.Ö. 4000-1000 yılları arasında tarihlendirilebilen oldukça gelişmiş yerleşik bir kültüre rastgelinmiştir. Güneşte kurutulan tuğlalardan yapılmış evlerde oturan Anav insanı, at, koyun, sığır besliyor ve çiftçilik yapıyordu. Aynı yerleşik kültürün bir benzeri de Aral gölü çevresinde (Kelteminar kültürü: M.Ö. 3000) ve Anav yakınlarındaki Namazgâhtepe'de bulunmuştur. Namazgâhtepe'de yapılan kazılarda, M.Ö. 2500 yıllarına ait dibekler ve bakırdan çeşitli süs eşyaları ele geçirilmiştir. Öyle anlaşıyor ki, bu kültürün insanı, tarihin oldukça erken sayılabilecek bu döneminde, arpayı ve

buğdayı dibeklerde öğütüp, un ve ekmek yapmayı, daha önemlisi maden işlemlerini öğrenmiş bulunuyordu.

Anav kültürünü yaratan topluluğun milliyeti, kesin olarak tespit edilememiştir. Bazı Batılı araştırmacılar, bu kültürü, ciddî bir delil göstermeksizin Arî topluluklarına mâl etmeye çalışmışlardır. II. Dünya Savaşı'nda sonra Arî toplulukları üzerinde yapılan yeni araştırmalara göre, bu toplulukların Hazar denizinin kuzeyinden Orta Asya'ya yayılışları ve Hindistan'a inişleri, M.Ö. 1500 yıllarından sonra meydana gelmiştir. Halbuki, Anav kültürünün ortaya çıkışı, M.Ö. 4000 yıllarına, başka bir iddiaya göre 9000-10.000 gibi çok eski tarihlere kadar geriye gitmektedir.⁷ Bu duruma göre, Anav kültürü, Türklerin atalarına veya onlarla akraba olan bir kavme mâl edilebilir. Zira, Türk kültürünün temel unsuru olan at, ilk defa Anav kültüründe görülmüştür.⁸

Orta Asya'nın en eski kültürlerinden biri de, M.Ö. 3000-1700 tarihleri arasında, Abakan bozkırlarında görülmüştür. Abakan veya en önemli buluntu yeri olan Afanasevo adıyla tanıtılan bu kültür, sadece Abakan bölgesi ile sınırlı kalmamış, Altay dağlarından Etil (Volga) nehrine kadar uzanan geniş bozkır sahaya yayılmıştır. çakmaktaşıdan ok uçları, kemik iğneler, bakır bizler, bıçaklar, küpeler, kırmızı veya beyaz bantlı basit çömlekler ve çeşitli maden işlemeli âletler, bu kültürün en önemli malzemesini oluşturmaktadır.⁹ Bu malzemeler, Afanasevo insanının Maden Devri'ne girdiğini, avcılık ve hayvancılık yaptığını göstermektedir. Zira, eski Türk hayatının temel unsurları olan at ve koyuna ait kemikler, ilk defa Afanasevo kültürünün kurganlarında yanyana görülmüştür.¹⁰ Afanasevo insanının kültürel bakımdan elde ettiği en önemli başarı, hayvan yetiştirmenin dışında, ilkel biçimde de olsa ziraat yapmaya başlamasıdır.¹¹

Orta Asya'da Afanasevo kültürünü, Andronovo Kültürü devam ettirir. Afanasevo kültürünün gelişmiş bir şekli olan bu kültür, M.Ö. 1700-1200 yılları arasında, Altay dağlarının güneyinden Yenisey'e, Tanrı (Tien-shan) dağlarından Yayık (Ural) nehrine kadar olan bütün bozkır sahayı tamamen kaplamıştır. En önemli buluntu yerlerinden biri Minusinsk

havzasıdır.¹² Andronovo kültürünü, “beyaz, brakisefal (yuvarlak kafalı) tipte, atlı-savaşçı bir kavim olan Türklerin atalarının yaratmış olduğu” tahmin edilmektedir.¹³ Geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz ve süslü çömlekler, taş kaşıklar, kemikten ok uçları ve iğneler, kazalı hançerler, saplı baltalar ile inci ve küpe gibi süs eşyaları, bu kültürün en önemli eşyalarıdır.¹⁴

Andronovo kültüründe en önemli gelişme, metal işlemede (metalurji) gerçekleştirilmiştir. En çok kullanılan maden, toprağın üzerinde birikmiş olan metal oksit cevheridir. Metal cevheri, genellikle Altay ve Kuzey Kazakistan’daki Kalbin sıradağlarında bulunan sığ ve açık maden ocaklarından sağlanmıştır. Andronovo insanı, madenî silâhlarının dökümünde hem balçıktan hem de taştan kalıplar kullanmıştır.¹⁵ Ayrıca, tunç (bronz) ve altından yapılmış süs eşyaları da ilk defa Andronovo kültüründe görülmüştür. Çinliler, tunç yapmayı Andronovo insanından, yani Türklerin atalarından öğrenmişlerdir.¹⁶ Diğer taraftan, bu kültürün insanı, at ve koyunun yanında deve ve sığır gibi hayvanları da beslemeye başlamıştır.

Yenisey nehrine katılan Karasuk ırmağı çevresinde M.Ö. 1200-700 tarihleri arasına ait yeni bir kültür ortaya çıkarılmıştır. Karasuk adıyla tanıtılan bu kültürde Andronovo geleneği devam ettirilmekle beraber, yenilik olarak demir madeni bulunmuş ve işlenmesine başlanmıştır. Hatta bu kültürde, bakıra arsenik ve kalay karıştırmak suretiyle metalin kalitesi ve değeri son derece yükseltilmiştir. Bundan başka, eski Türk hayatının en önemli unsurlarından olan dört tekerlekli arabalar ve keçeden derme çadırlar (kurulup sökülebilen) ile mezara yiyecek, içecek koyma gibi dinî âdetler, ilk defa bu kültürde görülmüştür.¹⁷ Daha önemlisi, Karasuk kültürünün insanı, koyun yapağısı dokuyarak, elbise yapmasını öğrenmiştir.¹⁸

Karasuk kültürünü, M.Ö. 700-100 yılları arasında, Abakan ve Minusinsk bölgesinde Tagar Kültürü takip eder. Tagar kurganlarında, tunçtan yapılmış iki yanı keskin (kingırak) bıçaklar, hançerler, çok sayıda ok uçları, saplı aynalar,

süslü altın ve tunçtan tokalar, iğneler, taşlar, bilezikler, küpeler, taraklar ve üç ayaklı süslü tunç kazanlar bulunmuştur.¹⁹ Bu eşyalardan bazılarının üzerine işlenmiş olan hayvan tasvirleri, eski Türk sanatının özünü oluşturan hayvan üslubunun bütün özelliklerini göstermektedir. Öte yandan, gem yapmak üzere yontulmuş kemik ve boynuz parçaları ile el değirmenleri, ilk defa Karasuk kültüründe görülmüştür.²⁰

Tagar kültürü, M.Ö. 300 yıllarından sonra Taştık bölgesinde yeni bir gelişme gösterir. Hem Tagar hem Taştık insanı, otağ şeklinde ağaçtan sabit konutlar yapmıştır. Bu evler, ağaç kütüklerini silindirik veya dört köşe olacak şekilde üst üste yığmak suretiyle yapılıyor ve tavanı da eğilmiş ağaç dallarıyla tıpkı kubbe (eğme, eğin) gibi kapatıyordu. Çadırlarda olduğu gibi bu evlerin de orta yerlerinde, ocak; tepelerinde ise, duman deliği (tüğünük) bulunuyordu. Bu ahşap evlerden oluşan obaların etrafı da, ağaç kütükleri ve dalları ile çevriliyordu. Ağaç kütükleri ve dalları ile örülen duvarlara ise, eski Türkçede “çit” adı veriliyordu. Bu “çitler”, kuş tüyleri ve samanla karıştırılan balçık harç (titig) ile sıvanarak berkitiliyordu.²¹

Tagar ve Taştık kültürlerine ait birçok kaya resmi bulunmuştur. Tagar ve Taştık kaya resimleri ile bu kültürlerin kurganlarında ortaya çıkarılan tunçtan küçük hayvan heykelleri, çeşitli eşyalar üzerinde yer alan dağ keçisi, geyik, at, kurt, boğa, kaplan, pars ve yırtıcı kuş tasvirleri, eski Türk sanatının bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Bundan dolayı, bu kültürleri yaratan topluluğun Türklerin ataları olduğu hususunda asla şüphe edilmemektedir.²²

Anav, Kelteminar, Afanasevo, Andronovo, Karasuk, Tagar ve Taştık kültürlerine dair arkeolojik kazıların hemen hemen hepsi, Rus arkeologlar tarafından yapılmıştır. Rus arkeologlar, ortaya çıkardıkları arkeolojik malzemeyi genellikle buluntu yerlerinin adlarıyla tanıtip değerlendirmişlerdir. Fakat onlar, bu kültürleri yaratan toplulukların kimlikleri hakkında, bir şey söylememişlerdir. Daha doğrusu Rus arkeologlar bu hususta ne bir yargıya varabilmişler ve ne de bir tercih yapabilmişlerdir. Halbuki,

bu arkeolojik malzemenin değeriendirilmesinden ve yorumlanmasından şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Orta Asya'da ortaya çıkarılan Anav, Afanasevo, Andronovo, Karasuk ve Taştık kültürlerinin özellikle Türklerin atalarıyla çok yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu yargının doğruluğu, bugün bile çeşitli delillerle kanıtlanabilmektedir. Meselâ eski Türk kültüründeki at ve koyun besleme, dört tekerlekli üstü kapalı araba, derme çadır, tunç, iki ağızlı bıçak (kingırak=kama), hayvan üslubu gibi unsurlar ile mezara yiyecek ve içecek koyma âdeti, bu kültürlerde de açık bir şekilde görülmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, Türklerin ataları (Proto-Türk), çok eski çağlarda Abakan bozkırlarından Etil (Volga) ve Ceyhun (Öğüz) nehrinin ilerisine kadar olan bütün Orta Asya topraklarına yayılmışlardır. Bu durum, Türklerin yayıldıkları sahalardaki ırmaklara ve dağlara verdikleri isimlerle de desteklenmektedir. Meselâ, milâttan önceki çağlarda yazılmış Grekçe eserlerde Ural nehrinin adı "Dayık" (Yayık), Ceyhun nehrinin adı da "Oxus" (Öğüz=nehir), şeklinde Türkçe yazılmıştır. Grek yazarları, bu isimleri, hiç şüphesiz burada oturan Türklerden öğrenmiş olmalıdır.

B. Göçlerin Sebepleri

Bir topluluğun kendi yerini, yurdunu terk ederek, başka bir yere gitmesine veya yer değiştirmesine göç denir. Sosyal bir olay olan göç, hayatî ve ciddî sebeplere dayanır. Aksi taktirde hiçbir topluluk önemli bir sebep olmaksızın yerini yurdunu terk edip, sonunun nasıl biteceği belli olmayan bir maceraya kalkışmaz. Çünkü, hiçbir göç sahası tamamen boş ve sahipsiz bir yer olmamaktaydı. Göç hareketinde bulunan kütle, buradaki yerli topluluk veya devlete karşı hâkimiyet mücadelesi vermek ve bu mücadeleyi de kazanmak zorundaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, göç hareketinde bulunan kütlenin, yeni göç sahasındaki yerli halkı ya hâkimiyeti altına alması ya da onu buradan sürmesi lâzım geliyordu.

Türk toplulukları, bazı zorlayıcı sebeplerden dolayı zaman

zaman Orta Asya'daki yurtlarını terk ederek, başka coğrafyalara, başka iklimlere göç etmişler ve yayılmışlardır. Türk topluluklarını zaman zaman göçe zorlayan tabiî, iktisadî, siyasî, sosyal ve askerî sebepleri şöyle açıklayabiliriz:

1. Tabii (Doğal) Âfetler ve Salgın Hastalıklar

Orta Asya'nın ikliminde istikrar yoktu. Buradaki hayat, arka arkaya gelen şiddetli soğukların ve tipinin, sel ve çekirge baskınlarının, otları ve suları yok eden aşırı sıcaklıkların ve kuraklığın daima tehdidi ve tehlikesi altındaydı. Bazı yaz aylarında bir damla bile yağmurun düşmediği aşırı kuraklıklar, bazı kış aylarında da aşırı soğuklar, salgın hastalıkların çıkmasına yol açıyor ve kütle halinde hayvan kırımları meydana geliyordu. Meselâ, 627 yılında, Göktürk ülkesine çok kar yağmıştır. Bu yüzden koyunların ve atların büyük bir kısmı kırılmıştır.²³ Aynı şekilde, 685 yılında, Oğuzların yurdunda büyük bir kuraklık meydana gelmiştir. Bu kuraklıktan dolayı, atların ve sığırların onda yedisi veya sekizi ölmüştür. Oğuzlar, hayatta kalabilmek için tarla faresi avlamak ve ot kökü yemek zorunda kalmışlardır.²⁴ Görüldüğü gibi, Orta Asya'da hayatı zorlaştıran ve kütleleri göçe zorlayan sebep, ağır kış şartlarıdır. Aşırı soğukların sebep olduğu salgın hastalıklara, "yut" (yutmak) adı verilmektedir.²⁵ Sık sık meydana gelen "yut"larla başlıca ekonomik varlıklarını yitiren Türkler, perişan oluyorlar ve güç durumlara düşüyorlardı.²⁶ İşte böyle durumlarda Türk toplulukları için yeni ekonomik sahalar aramak bir zaruret halini alıyordu. Böylece, göçler başlıyordu.

2. Nüfus Artışı ve Otlak Yetersizliği

Türkler son derece dinamik ve sağlıklı bir topluluk idiler. Üstelik Orta Asya'daki göçebe hayat tarzı, çok sayıda insana ve insan gücüne ihtiyaç gösteriyordu. Bundan dolayı genç nüfus son derece artmaktaydı. Fakat, ana yurdun toprakları, hızla çoğalan Türklerin geçimi için yetersiz kalıyordu. Aynı şekilde otlaklar da sayısı gittikçe artan sürülere yetmiyordu.²⁷

Öte yandan, Orta Asya'nın bozkır sahalarında büyük insan kütlelerini besleyebilecek tarım sahaları hemen hemen hiç yoktu. Ekonomi büyük ölçüde hayvancılığa dayandığı için otlakların önemi daha da artmaktaydı. Otlak yüzünden boylar arasında sık sık silâhlı çatışmalar meydana geliyordu. Bu sonu gelmez çatışmalarda ve itişip kakışmalarda mücadeleyi kaybeden boy veya topluluğun kendisine yeni bir yurt ve otlak araması gerekiyordu. Bu durum ise, bozkır topluluklarının âdeta değişmez bir kanunu idi.

3. Siyasî Anlaşmazlıklar (İhtilâflar)

Anayurt içinde ve dışında başka yerlere yapılan göçlerin bir sebebi de, Türk tarihinde sık görülen siyasî anlaşmazlıklar idi.²⁸ Zira Türk siyasî hayatında istikrar yoktu. Türk siyasî hayatı iniş ve çıkışlarla, zirveler ve çöküntülerle dolu idi. Bunun başlıca sebebi, taht veraset hukukunun belirli bir kurala bağlanmaması idi. Türk hâkimiyet anlayışı, tahta çıkmada her hanedan üyesine aynı hakkı veriyordu. Bu da her hükümdar değişikliğinde taht kavgalarına ve bu kavgalar da devletin zayıflamasına, hatta bölünmesine sebep oluyordu. Bazen bu mücadele Türk devletinin istiklâli ile ilgili olmaktaydı. Çünkü bozkır insanı, diğer insanlara göre hürriyetine ve istiklâline fazlaca düşkün idi. Sebep ne olursa olsun mücadeleyi kaybeden taraf, istiklâli fedâ edip egemenlik altına girmektense, yerini terk ederek, yeni ufuklara doğru göç etmeyi tercih ediyordu. Meselâ böyle bir olay, M.Ö. 58 yılında Hun tahtında oturan Ho-han-yeh ile kardeşi Çi-çi arasında meydana gelmiştir. İç ve dış baskılara daha fazla dayanamayan Ho-han-yeh, istiklâli fedâ edip, Çin hâkimiyetine girerek, durumunu kurtarmak istedi. Bu durum Hun devlet meclisinde sert tartışmalara yol açtı. Hunlar; istiklâli fedâ edenler ve etmeyenler olarak ikiye ayrıldılar. İstiklâlin fedâ edilmesini "gülünç ve utanç verici" bulan Çi-çi ve taraftarları, Çin hâkimiyetini tercih eden Ho-han-yeh taraftarlarına karşı mücadeleye giriştiler. Fakat Çi-çi ve taraftarları, Çin'in desteğini alan Ho-han-yeh ve

taraftharlarına karşı başarılı olamadılar ve mücadeleyi kaybettiler. İstiklâli fedâ etmek istemeyen Çi-çi ve taraftharları, Batı Türkistan'a çekilerek, burada bağımsız bir Hun Devleti kurdular (M.Ö. 54).²⁹

Siyasî anlaşmazlıklar yüzünden göçler, bazen yeni bir Türk devleti kurulurken meydana geliyordu. Böyle durumlarda, yeni devletin hâkimiyetini kabul etmek istemeyen topluluklar, yurtlarını bırakıp, başka yerlere göç ediyorlardı. Meselâ, Basmıllar, Karluklar ve Uygurlar 744 yılında birleşerek, Göktürk iktidarına son verdiler. Yeni devleti, bunlardan Uygur İl-teber'i (=Uygur beyinin unvanı) oluşturdu. Karluk Beyi, yeni devlette "Sol Yabgu" unvanı ile Uygur Kağanı'nın yardımcısı oldu. Fakat, Karlukların büyük kısmı Uygur hâkimiyetini kabul etmediler. Kara Ertiş ve Tarbagatay bölgesindeki yurtlarından ayrılarak, İli ve Çu havzasına gelip yerleştiler.

Aynı şekilde bir göç hareketi de Hazar Devleti kurulurken meydana gelmiştir: VII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Kafkaslar'ın kuzeyinde bir devlet kuran Hazarlar, Karadeniz'in kuzeyindeki Bulgar topluluklarını da hâkimiyetleri altına almak istediler. Hazarlar, Bulgarların Onogur (On Ogur=On Oğuz) ve Macar kütlelerini kolayca hâkimiyetleri altına aldılarsa da, Kuturgur (Dokur Ogur=Dokuz Oğuz) ve Uturgur (Otur Ogur=Otuz Oğuz) kütlelerine hâkimiyetlerini kabul ettiremediler. Bunlardan Kuturgurlar, diğer Bulgar topluluklarıyla birlikte bölgeyi terk edip, Balkanlar'a inerek, burada Asparuh önderliğinde Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular. Uturgurlar da kuzeye çekilerek, Etil ve Kama nehirleri arasında Etil Bulgar Devleti'ni meydana getirdiler.

4. Ağır Dış ve İç Baskılar

Türk toplulukları bazen karşı koyamadıkları ağır dış baskılar yüzünden de yurtlarını terk etmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum, genellikle Türklerin siyasî bakımdan parçalandıkları ve Orta Asya'ya hükmeden güçlü bir Türk devletinin bulunmadığı zamanlara rast geliyordu. Böyle zamanlarda güçlü bir dış baskı

ile karşılaşan Türk toplulukları, istiklâllerini değil, yurtlarını fedâ ediyorlardı. Çünkü onlar, ancak üzerinde hür ve bağımsız olarak yaşayabildikleri toprakları yurt olarak kabul ediyorlardı.³⁰

Çinliler, Kitanlar (Hıtaylar) ve Moęollar çeşitli tarihlerde Türk toplulukları üzerinde baskılarını hissettirerek, onları yerlerinden etmişlerdir. Meselâ, Çin'den atılan Moęol kökenli Kitanlar, 924 yılında Ötüken bölgesindeki Kırgız Kağanlığı'na ağır bir darbe vurdu. Bu darbeden sonra Ötüken'de tutunamayan Kırgızlar, Ertiş kaynak havzasındaki eski yurtlarına çekildiler. Öte yandan Orta Asya'daki Türk toplulukları üzerinde Cengiz Han önderliğindeki Moęol baskısı daha ağır oldu. Moğolların önünden kaçan Türk boyları, uzun bir göç hareketine girişerek, gelip Anadolu'ya sığındılar.

Türk toplulukları, sadece dış baskılara değil, aynı zamanda birbirlerinin baskılarına da mârûz kalıyorlardı. Hatta dış baskılardan çok iç baskılarla meydana gelen göçün sayısı daha fazla idi. Özellikle, Karadeniz'in kuzeyine, Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a olan göçler, hep Türk topluluklarının birbirlerini itmeleri ve yerinden etmeleri sonucunda meydana gelmiştir. Şimdi bunları tarih sırasına göre birer birer belirtelim:

Sabar (Sibir) Türkleri, V. yüzyılın ikinci yarısına doğru İli nehri havzasındaki yurtlarında Avarların baskılarına mârûz kaldılar. Bu baskı üzerine yurtlarını terk ederek Kazak bozkırlarına geçen Sabarlar, buradaki Ogur (Oğuz) Türklerini batıya sürüp, onların topraklarına yerleştiler. Sabarlar, Kazak bozkırlarında yarım asır kaldıktan sonra tekrar harekete geçtiler; On-ogurları (On Oğuz) ve Macarları batıya iterek, Kafkaslar'ın kuzeyinde bulunan Etil ve Don nehirleri arasındaki bölgeye sahip oldular.³¹

Sabarlardan sonra aynı baskıya bu defa Avarlar mârûz kaldılar. Göktürkler, 552 ve 555 yıllarında olmak üzere arka arkaya vurdukları iki darbe ile Orta Asya'daki Avar hâkimiyetine tamamen son verdiler. Göktürk darbesinden sonra Orta Asya'yı terk eden Avarlar, kendilerine emin bir yurt bulabilmek için batı istikâmetinde uzun bir göç hareketine giriştiler. 557 yılında Etil (İdil) nehrini geçerek Kafkaslar'a ulaşan

Avarlar, Göktürklerin kendilerini takip ettiklerini duyunca, bu bölgeden de ayrılarak, Orta Avrupa'nın yolunu tuttular. Karpatların çevrelediği Macar ovalarına gelip yerleştiler. Avarlar, burada bir devlet kurarak, 805 yılına kadar siyasî varlıklarını devam ettirdiler.

Birbirlerini itmek ve yerlerinden çıkarmak suretiyle zincirleme bir göç hareketi de Peçenek, Oğuz ve Kuman Türkleri arasında meydana geldi: Issık ve Aral gölleri arasındaki yurtlarında VIII. yüzyıl içinde Karluk ve Oğuz Türklerinin saldırılarına uğrayan Peçenekler, Yayık ve Etil nehirleri arasındaki bölgeye çekildiler. Peçenekler, burada da rahat olamadılar; Hazar ve Oğuz Türklerinin baskılarına mârûz kaldılar. Kendilerinden önceki Türk topluluklarının yaptığı gibi Etil nehrini geçen Peçenekler, Macarları batıya iterek, Kuban ve Don nehirleri arasındaki bölgeye hâkim oldular.

Türk tarihinin en hazin ve en ağır göç hareketlerinden birini de Uygurlar yaşamıştır: 821 yılından sonra, Uygur Devleti'nin gücü yıldan yıla, savaştan savaşa gittikçe zayıflıyordu. Buna karşılık, Kırgızların gücü günden güne artıyordu. 839 yılında Uygur ülkesinde, büyük kayıplara sebep olan dayanılmaz bir kıtlık meydana geldi. Hayvanların çoğu kırıldı. İç huzursuzluk bütün memlekete yayılmaya başladı.³² Çin'in entrikaları yüzünden kağanlar duruma hâkim olamadılar. İsyanlar birbirini takip etti. Bu durumu fırsat bilen Kırgızlar, kalabalık kuvvetlerle Uygur topraklarına girdiler; başkenti (Kara Balsagun) ele geçirdiler; Uygur Kağanı'nı öldürdüler. Kırgızların eskiden beri Uygurlara duydukları kin, burada korkunç bir katliam şeklinde kendisini gösterdi; halk ağır bir katliama (kıyım) tâbi tutuldu (840).

Kırgız katliamından kurtulabilen Uygur kütlelerinin bir kısmı, Orhun bölgesinden Kansu'ya kaçarak, Kançov şehri merkez olmak üzere burada yeni bir Uygur Devleti kurdu. Sarı Uygurlar adıyla anılan bu Türk kütleleri, burada Budizm etrafında yeni bir kültür hareketi başlattılar.

Kırgızların katliamından kaçan önemli bir Uygur kütlesi de, Doğu Türkistan'a gelerek, Turfan ve Başbalık şehirlerine yerleşti. Son Uygur Kağanı'nın yeğeni olan Mengling'i kağan

seçerek, Turfan Uygur Devleti'ni oluşturdu.³³

Türk tarihinde, etkisini uzun bir zaman içinde ve geniş bir mekanda devam ettirebilen büyük ve kapsamlı bir göç hareketi de, Oğuz Türkleri arasında meydana geldi: X. yüzyılda, Türk dünyasını temsil eden büyük Türk topluluklarından biri de Oğuz Türkleri idi. Bu yüzyılda Oğuzların, Hazar denizi ile Seyhun nehrinin (İnci, Sir Derya) orta yatakları arasındaki sahada bağımsız bir devletleri vardı. Aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra Oğuz ana kütlesinden iki ayrı kopma oldu. Bunlardan birinci bölüm göç yeri olarak Karadeniz'in kuzeyini, diğeri de İslâm ülkesini tercih etti. Greklerin "Uz" (Uzo), Rusların "Tork" veya "Torci" (Türk) adını verdikleri birinci bölüm, Hazar denizinin kuzeyinde oturan soydaşları Peçenekleri batıya iterek, onların yerlerine sahip oldu. Burada fazla kalmayan Uzlar, Etil nehrini geçerek, Peçeneklerin arkasından Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yayıldılar (1054). Uzlar, Peçenekleri arkadan sıkıştırarak, onların Tuna nehrini geçip, Balkanlar'a inmelerine yol açtılar. Fakat, Kiyef Knezliği, Uzların bölgeye hâkim olmalarına yayılmalarına fırsat vermedi. Kiyef şehrine kadar ilerlemiş olan Uzlar, Ruslar tarafından geri püskürtüldü. Bundan sonra Uzlar, kendi arkalarından Karadeniz'in kuzeyine ulaşan Kuman Türklerinin baskılarına mârûz kaldılar. 1065 yılında, 600 bin kişilik büyük bir kütle halinde Tuna nehrini geçen Uzlar, kollara ayrılarak, Balkanlar'a dağıldılar. Trakya ve Makedonya'ya kadar uzanan geniş bir akın hareketinde bulundular. Uzların bu akın hareketi, başta Bizans olmak üzere Batı dünyasında büyük korku ve dehşet uyandırdı. Fakat, bu sırada meydana gelen şiddetli soğuklar, Uzlar arasında salgın hastalıkları çıkmasına sebep oldu. Bu yüzden onlar, büyük mal ve can kaybına uğrayarak zayıfladılar.³⁴ Bu durumdan yararlanan Peçenekler, yılgın ve perişan bir vaziyette olan Uzların üzerine saldırarak, onları dağıttılar. Bundan sonra Uzlar, bir kuvvet olmaktan çıktılar ve bir daha kendilerini toparlayamadılar.

Peçenek darbesinden sonra Uz kalıntıları'nın bir kısmı, Kiyef şehri çevresine giderek, buraya yerleşti. Balkanlar'da kalan Uz kalıntıları da, Bizans ordusunda hizmete alındı. Bizans

ordularının saflarında daha sonra Malazgirt Savaşı'na katılan Uzlar, kıyafetlerinden ve konuşmalarından soydaşları olduklarını anlayarak Selçuklu ordularının saflarına geçip, savaşın Türkler tarafından kazanılmasında başlıca rol oynadılar.³⁵

Uzlardan sonra da bu zincirleme baskılar ve göçler devam etti. Bu defa Uzların arkasında Karadeniz'in kuzeyine Kuman (Kıpçak) Türkleri geldiler. Kumanlar, Uzları Balkanlar'a itmekle kalmadılar, kendileri de onların arkasından bu bölgeye indiler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Avarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır sahalara, Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a sahip olarak, Kiyef Knezliği'ni ve Bizans İmparatorluğu'nu baskı altına almışlardır. Zaman zaman da Bizans politikasının oyununa gelerek, birbirlerini kırmışlar ve yok etmişlerdir.³⁶ Daha da kötüsü onlar, askerî alanda gösterdikleri başarıyı kimliklerini ve kültürlerini korumakta gösterememişler, yeni kültür çevresi içinde eriyerek, ebediyen Türklük dünyasından kopmuşlardır.

5. Fetih Arzusu ve Yeni Vatanlar Kurma Fikri

Yeni ülkeler fethetme (açma) arzusu ve bunun tabiî sonucu olarak yeni vatanlar kurma fikri de, göçlerin sebepleri arasında sayılabilir. Zira Türkler, bu arzularını ve fikirlerini gerçekleştirebilecek hayat tarzına ve vasıtaya sahip idiler. Bu hayat tarzı konar-göçer bir hayattı; vasıta da at idi. Geçekten de Türkler, ziraat yapan toplumlar gibi kendilerini tabiat kuvvetlerinin elinde hiçbir zaman esir hissetmemişlerdir. Konar-göçer hayat tarzı onlara cesaret, kuvvet ve büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Ufuklarını da son derece genişletmiştir. Daha da önemlisi, onlarda yeni ülkeler fethetme ve yeni imkânlarla sahip olma arzusu uyandırmıştır. Atın sağladığı sürat ve üstünlük duygusu da, onların bu arzularına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Böylece Türkler, at sayesinde hayret verici bir çabuklukla geniş fetih ve göç hareketinde bulunabilmişlerdir. Meselâ, Oğuz Türklerinin

Anadolu'ya yönelmelerinde, fetih arzusu ve yeni vatan kurma fikri başlıca rol oynamıştır.³⁷

C. Milâttan Önce Orta Asya'nın Dışına Yapılan Türk Göçleri

Gerek milâttan önceki, gerekse milâttan sonraki zamanlarda anayurttan dünyanın öteki yerlerine zaman zaman Türk göçleri olmuştur. Milâttan sonraki zamanlarda meydana gelen göçler hakkında kesin sayılabilecek bilgilere sahip bulunmaktayız. Fakat milâttan önceki zamanlarda olan göçler, belgelerin bulunamaması ve yeterli araştırmaların yapılamaması yüzünden henüz aydınlatılamamıştır. Ancak eski Çin, Mezopotamya, İran, Hindistan ve Anadolu medeniyetleri üzerinde yapılan araştırmalarda belirgin şekilde Türk kültürünün izine rastlanması,³⁸ Türklerin çok eski zamanlarda bu yerlere göç etmiş oldukları hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Hatta nerede büyük bir devlet kurulmuşsa, orada Türk kültürünün izine rast gelmek mümkündür.³⁹ Bu durum bilim adamlarını ister istemez, Sümer, Hitit, Çin ve İran gibi yerleşik medeniyetlerin atlı-göçebe kavimlerle yakından ilgili olduğu, onların teşkilâtçı kabiliyetleri olmadan bu medeniyetlerin ulaştıkları yüksek seviyeye asla varamayacakları düşüncesine sevk etmiştir.⁴⁰

Öte yandan, eski diller üzerinde yapılan mukayeseli araştırmalarla bu hususta daha kesin ve sağlam deliller ortaya konmuştur. Meselâ, Sümerce yapı bakımından Türkçenin de dahil olduğu "eklemeli" veya "bitişken" diller grubu arasında yer almaktadır. Daha da önemlisi, bu konuda yapılan araştırmalarla 200-300 kadar Sumerce kelimenin hem ses hem anlam bakımından Türkçe ile ilgisi görülmüştür. Sumerce ile eski Türkçedeki birbirine benzer kelimelerden bazılarını bir örnek olarak aynen buraya alıyoruz. Burada gösterilen kelimelerin ilki Sumerce, ikincisi de eski Türkçedir: Dingir=Tengri (Tanrı), kapkagag=kapkacak, men=men (ben), sag=sag (sağ, sağlam, iyi), tibira=temür (demir), tin=tin (hayat, ruh), giş=yış (orman, dağ, ağaç), gişig=eşik, gud=ud (öküz), tir=yir (yer, toprak), nigin=yığın (yığın, küme), zibin=cibin (sivrisinek),

urugal=korıgan (mezar), ud=öd (zaman), umuş=ukuş (anlayış, akıl), agar=agır (ağır), zag=sag (sağ taraf), uş=us (akıl, zeka), u=u (uyku), ziz=çeç (tahıl yığını), şir=yır (şarkı, türkü), marun=karınca, dip=yip (ip), dirig=irig (iri, kaba, sert), ab=eb (ev), ai=ay, dag=dağ, taş, adda=ata, agarın=karın, aş=aş, ba=bu, şu=şu, er=er.⁴¹ Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür.

Diller arasındaki benzerlik sadece Sumerce ile Türkçe arasında değil, aynı zamanda Türkçe ile Elam, Gutı, Hurri ve hatta Bask dili arasında da görülmüştür.⁴² Ayrıca, Urartuların dili ile Türkçe arasında da yapı bakımından tam bir benzerlik bulunmaktadır.

Bilim adamlarına göre, Anav (Anau) kültürü ile başta Mezopotamya'daki Sumer medeniyeti olmak üzere İndus nehrinin orta havzasında meydana çıkarılan Mohenjo-daro (Ölüler tepesi) ve Harappa medeniyetleri (M.Ö. III-II. bin) arasında bir iç bağ bulunmaktadır.⁴³ Bilim adamları bu iç bağa bakarak, her iki medeniyetin de aynı soydan gelen veya akraba kavimler tarafından meydana getirilmiş olduğu kanaatine varmışlardır. Öte yandan, Kuzey Çin'de kurulan Cov (Chou) Devleti'nde (M.Ö. 1050-247) at kültürü ve Gök Tanrı inancının bulunması, güneş ve yıldızların kutlu sayılması, askerî alanda bazı Türk geleneklerine rast gelinmesi, bu devleti kuran unsurun Türk olduğuna şüphe bırakmamaktadır.⁴⁴ Bundan başka, doğudan gelip, Anadolu üzerinden İtalya'ya geçen ve milliyetleri hakkında bir türlü karara varılamayan Etrüsklerin de bir Türk topluluğu olabileceği, bu hususta yapılan bazı araştırmalar ve değerlendirmelerle oldukça belirli hale gelmiştir.⁴⁵ Bu hususta kesin hüküm ise, Etrüsklerin dilleri tamamen çözülebildiği zaman verilecektir.

Yakut (Saka/Saha=Kişi insan) ve Çuvaş Türkleri, pek eski çağlarda Türk ana kütlesinden ayrılıp, anayurt dışına çıkmış Türk topluluklarıdır. Bunlardan Yakut Türkleri, Kuzey doğu Sibirya tundralarına, Çuvaş Türkleri de Ural dağlarının güney batı eteklerine gelip yerleşmişlerdir. Her iki Türk topluluğu da Orta Asya'nın dışına çıkmakla kalmamışlar, diğer Türk toplulukları ile kültürel bağlarını da tamamen koparmışlardır.

Bundan dolayı bu Türk topluluklarının dilleri Batı Türkçesinden farklı bir gelişme göstermiştir. Fakat, onlar hem Türkçenin en eski özelliklerini hem de eski Türk inancını hemen hemen bütünüyle korumuşlardır.

M.Ö. 1700 yıllarından itibaren tıpkı Arî toplulukları gibi Asya kökenli göçebe topluluklar da Avrupa istikâmetinde yayılmaya başladılar. Bu toplulukların ilki Kimmerlerdir. Orta Asya'yı terk ederek batıya kayan Kimmerler, Etil ile Dnyeper nehirleri arasındaki bozkır sahaya dağılıp yerleştiler. Kimmerlerin bu bölgedeki hâkimiyetleri M.Ö. VIII. yüzyıla kadar devam etti. Bu yüzyıl içinde doğudan İskitler tarafından sıkıştırılan Kimmerler, yerlerini terk ederek, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdiler ve Orta Anadolu'ya doğru yayıldılar. Kimmerlerin Karadeniz'in kuzeyindeki yerleri ise, tamamen İskitlerin eline geçti. Büyük bir topluluk olan İskitler, M.Ö. VIII. ile M.Ö. II. yüzyıllar arasında Tanrı dağlarından Tuna nehrine kadar uzanan geniş sahaların tek hâkimi oldular. Hatta onlar, zaman zaman Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdiler ve Kuzey Suriye'ye kadar uzandılar. Burada önce Asurlularla, sonra Perslerle mücadele ettiler. Bu savaşlarda ne Asurlular ne de Persler İskitlere karşı üstünlük sağlayabildiler. İskitler, M.Ö. II. yüzyılda doğudan Sarmatların, batıdan Gotların sıkıştırması sonucunda tarih sahnesinden çekildiler. İskitlerin yerini alan Sarmatlar ise, M.S. II. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda varlıklarını sürdürdüler.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır sahalar, bu defa batıdan ilerleyen Gotların istilâsına uğradı. M.S. 180 yıllarında Baltık denizi çevresindeki yurtlarını terk eden Got kütleleri, doğuya doğru ilerleyerek, Karadeniz'in kuzeyindeki sahalara hâkim oldular. Burada iki gruba ayrılan Gotlar, Ostrogotlar (Doğu Gotları) ve Vizigotlar (Batı Gotları) şeklinde iki ayrı devlet çatısı altında teşkilâtlandılar. Gotların kuzeyinde Baltık denizinden Ural dağlarına kadar uzanan geniş sahalarda da Fin-Ugor toplulukları yaşıyordu. Vistül ile Dnyeper nehirleri arasındaki ormanlık sahalarda ise, dağınık bir şekilde Slav toplulukları oturuyordu. Bu sırada, her iki

topluluk da kültür bakımından çok düşük bir seviyede bulunuyordu. Hatta bu toplulukların teşkilâtları bile yoktu. Slav topluluklarının kültür bakımından gelişmelerinde, Gotlar ile Hun, Avar ve Bulgar Türklerinin başlıca rolü olmuştur.

D. Milâttan Sonra Orta Asya'nın Dışına Yapılan Türk Göçleri

Milâttan sonraki zamanlarda meydana gelen Türk göçü ve yayılması genellikle iki istikamette cereyan etmiştir: 1 - Güneye doğru, 2-Batıya doğru.

1. Çin'e ve Hindistan'a Yapılan Türk Göçleri

Güneye olan Türk göçünün ve yayılmasının iki hedefi vardı. Bunlardan biri Kuzey Çin, diğeri de Kuzey Hindistan idi. Kuzey Çin, aynı zamanda eski çağlardan beri Türk akınlarının hedefi durumundaydı. Türkler, Kuzey Çin'e sadece akınlar düzenlememişler, burada çeşitli adlar altında devletler de kurmuşlardır. Meselâ, Kuzey Çin'de Tabgaç (Toba) Devleti'ni (338-557) kuran bir Türk hanedanı idi. IV. yüzyılın ikinci yarısına doğru Kuzey Çin'i ele geçirerek, topraklarını batıda Tarım havzasına, güneyde Yang-tse nehrine kadar genişleten Tabgaçlar, 2 asırdan fazla süre Çin'in en büyük hâkimi oldular. Başlangıçta Türklük özelliklerini titizlikle korudular. Fakat, önce mücadele ettikleri Budizm'in etkisinde kalarak, gittikçe gevşediler. Özellikle, Budizm'in tesiri ile millî kimliklerini kaybederek, devletleriyle birlikte Çinlileşmeye başladılar. Daha doğrusu Tabgaç Türklerinin Budizm'e girmelerinden sonra Çinlileşmeleri hızlanmıştı. Sonunda kendi soylarının bütün özelliklerini tamamen kaybedip, yerli halkın içinde erimişlerdir. Birkaç nesil sonra da Tabgaç Türklerinin Çinlilerden pek belli başlı farkları kalmamıştır. Yani, içine girdikleri toplumun bir unsuru haline gelmişlerdir. Çinlileşme tamamlanınca da, hanedan Tabgaç adını bırakarak, Wei adını almıştır.

350 yılları dolaylarında Altay dağları çevresindeki yurtlarından ayrılan bir grup Hun kütlesi, Güney Kazakistan bozkırlarına gelip yerleşti. Ak-Hun veya Eftalit adıyla anılan bu Hun kütleleri, burada fazla kalmadılar; Afganistan'ın

Toharistan bölgesine indiler.⁴⁶ Burada İran Sâsânî Devleti ile temasa geldiler. Sâsânî Devleti'nde iktidar kavgalarına karışan Ak-Hunlar, bir taraftan İran'daki gelişmelere yön verirlerken, diğer taraftan bölgedeki hâkimiyetlerini Kuzey Hindistan'a kadar genişlettiler. Fakat, kısa sürede hâkimiyetlerini bütün Orta Asya'ya yayan Göktürkler, İran Sâsânî Devleti ile anlaşarak, 557 yılında Ak-Hunların siyasî varlıklarına tamamen son verdiler. Ak-Hun toprakları iki devlet arasında paylaşıldı.

2. Karadeniz'in Kuzeyine, Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri

Birbirini takip eden dalgalar halinde Türk göçü ve yayılması asıl batı istikâmetinde meydana geldi. Türkler, batı istikâmetindeki göçlerinde ve yayılmalarında iki yol kullandılar. Bunlardan biri "kuzey yolu", diğeri de "orta yol" şeklinde adlandırılabilir. Kuzey yolunu kullanan Türkler, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda, Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da hâkimiyet kurdular. Orta yolu kullanan Türkler ise, Orta Doğu İslâm ülkelerine hâkim oldular. Daha önemlisi Bizans'a ait Anadolu'yu fethederek, burada bir yurt kurdular.

A. Kuzey Yolu

Türk göçleri, genellikle doğu-batı eksenini üzerinde gerçekleştirmiştir. Hatta diyebiliriz ki, Türkler daima doğudan batıya doğru bir akış içinde olmuşlardır. Türklerin batıya doğru göçlerinde ve yayılmalarında en çok kullandıkları yol, Karadeniz'in kuzeyinden Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a ulaşan kuzey yolu olmuştur. Hemen belirtelim ki, bu, tesadüfen meydana gelmiş bir olay değildir. Bu tarihî gelişmeyi kolaylaştıran ve teşvîk eden bazı temel sebepler vardır. Her şeyden önce Ural dağlarından Orta Avrupa'ya kadar olan Karadeniz'in kuzeyindeki sahalar, Orta Asya'daki bozkırların tabiî bir uzantısı durumundadır. Daha doğrusu burası bitki örtüsü ve iklimiyle Türklerin kendilerine has hayat tarzlarını sürdürmeye son derece elverişli bir bölge idi. Bu durum hiç

şüphesiz Türk göçlerini ve yayılmasını teşvîk eden önemli bir faktör olmuştur. Öte yandan, bu yön ve bu yol üzerinde Türklerin önüne aşamayacakları tabiî bir engel veya Çin, İran ve Bizans gibi yerleşik medeniyete sahip büyük bir devlet çıkmamıştır.⁴⁷

Çin, İran ve Bizans engelinin Türkleri ne kadar uğraştırdığı göz önüne alınırsa, bu durumun Türk göçlerini ve yayılmasını ne kadar kolaylaştırmış olduğunu anlamak zor değildir. Eğer bu yönde Türklerin önüne yerleşik medeniyete sahip güçlü bir devlet çıksaydı, Türk göçleri ve yayılması bu kadar kolay olmayabilirdi. Gerçekten de Ural dağlarından Doğu ve Batı Roma topraklarına kadar uzanan Karadeniz'in kuzeyindeki bütün sahalar, eskiden beri göçebe toplulukların yaşadıkları ve birbirleri arasında zaman zaman el değiştirdikleri bir bölge idi. Türklerin bu toplulukları yenmeleri, buradan sürmeleri veya itaat altına almaları pek zor olmamıştır.

Türk topluluklarına kuzey yolunu açan Hun Türkleridir. Orta Asya'daki siyasî hâkimiyetlerini kaybeden Hun boyları, Kazakistan bozkırlarında toplanmışlardır. Hun kütleleri, 350 yıllarında teşkilâtlarını tamamlamış olmalı ki, batı yönünde topluca harekete geçtiler. Etil nehrini geçen Hunlar, 374 yılında ilk defa Avrupa'nın ufkunda göründüler. Bundan sonra Hun göçü batıya doğru süratle gelişmeye başladı. Karadeniz'in kuzeyindeki Ostrogot ve Vizigot hâkimiyetleri büyük Hun gücü karşısında arka arkaya çöktü. Bu durum Got kütleleri arasında büyük bir korku ve panik yarattı. Daha da önemlisi, Hun ordularının yarattığı korku ve panik, "Kavimler Göçü" adı verilen genel bir harekete sebep oldu (375). Romalıların "barbar" olarak niteledikleri bu kavimler, bir taraftan Hunlar hakkında korkunç rivayetler uydururlarken, diğer taraftan da birbirlerini iterek, yerlerinden oynatarak kaçışmaya başladılar. Kalabalık Got kütleleri ve bunların önlerine kattıkları kütleler, emin bir sığınak bulmak için kendilerini Roma topraklarına attılar. Bu kütlelerin Roma topraklarına sığınmalarıyla kavimler göçü durmadı; bunlar, Trakya'dan başlayarak, Fransa, İspanya, Kuzey Afrika ve Britanya'ya kadar olan geniş Roma topraklarını alt üst ettiler

ve birçok olaya sebep oldular. Önlerine çıkan Roma ordularını arka arkaya yendiler. Romalılar, kendilerini ancak Hunlardan sağladıkları destek kuvvetlerle koruyabildiler.

Hunların başlattığı kavimler göçü hem Türk hem de Avrupa tarihi bakımından önemli gelişmelere yol açtı. Bu gelişmeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1-) Gotlarla birlikte kavimlerin Avrupa'dan Asya'ya doğru olan yayılmaları ve göçleri Hunlarla birlikte Asya'dan Avrupa'ya olmak üzere birden yön değiştirdi. Hunların açmış olduğu "kuzey yolu", kendilerinden sonra gelen Avarlar (VI. yüzyılın ortaları), Bulgarlar (VII. yüzyılın ikinci yarısından sonra), Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlar/Kıpçaklar (IX-XI. yüzyıllar arası) gibi Türk toplulukları tarafından defalarca kullanıldı. Tıpkı Hunlar gibi onlar da önce Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a hâkim oldular. Buralarda güçlü siyasî teşekküller meydana getirerek, Bizans ve Roma Devletleri ile Kiyef Knezliği'ni baskı altına aldılar. Fakat, bütün bu Türk topluluklarının sonu, hep Türklük dünyasından sonsuza dek kopmak oldu. Hemen hemen hepsi de içine girdikleri kültürlerin etkisi altında kalarak, millî varlıklarını ve kimliklerini kaybettiler. Sonunda, içine girdikleri toplulukların bir parçası haline geldiler. Geriye tarihî hatıralarından başka bir şeyleri kalmadı.

2) Doğuda Çin, Türk akınları ve yayılmaları karşısında dünyanın en büyük savunma sistemini kurup reformlar yaparken,⁴⁸ Batı'daki kavimler ya Hunlar ile diğer Türk topluluklarının hâkimiyeti altına girmekten ya da onların önünden kaçmaktan başka çare bulamamışlardır.⁴⁹

3) Kavimler Göçü, dünyanın en büyük devletlerinden biri olan Roma İmparatorluğunu temelinden sarsmıştır. Bu hareket, önce Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasını (395), sonra bunlardan Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasını hızlandıran başlıca olay olmuştur (476).⁵⁰ Bazı tarihçiler Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasını, bazıları da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasını Eski Çağ'ın sonu, Orta Çağın başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.

4) Kavimler Göçü, özellikle Avrupa'nın etnik yapısının

değişmesine yol açan önemli bir olay olmuştur. Hunların önünden kaçarak Batı Avrupa'da toplanan kavimler, burada karışıp kaynaşarak, yeni topluluklar oluşturmuşlardır.⁵¹ Bundan dolayı, bugünkü Avrupa'nın etnik temeli Kavimler Göçü sonunda atılmıştır denilebilir.

B. Orta Yol

Orta yol üzerinden yapılan göçlere ve yayılmalara gelince, bu yol tarihin çeşitli dönemlerinde Türkler tarafından defalarca zorlandı. Fakat İran'da bulunan güçlü devletler bir türlü yıkılıp aşılamadı. VI. yüzyıl içinde doğudan Göktürklerin, batıdan da Bizans'ın sıkıştırmaları sonucunda oldukça zayıf düşmüş olan İran Sâsânî Devleti, Araplar tarafından tamamen çökertildi (Kadisiye Savaşı, 636; Nihavend Savaşı, 642). Böylece Türk topluluklarına yeni bir yol daha açıldı. "Orta yol" adı verilen bu yol, Türklük için en hayırlı yol oldu. Çünkü Çin'e, Hindistan'a, Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya giden Türk toplulukları, içine girdikleri çevrede gittikçe eriyerek millî kimliklerini tamamen kaybetmelerine karşılık, "orta yolu" takip ederek Orta Doğu İslâm ülkelerine hâkim olan ve Anadolu'yu fethedip, burada yeni bir vatan kuran Türk toplulukları, hem siyasî istiklâllerini hem de millî kültürlerini bütünüyle korudular.⁵²

Türklerin topluca İslâm dinine ve medeniyeti çevresine girmeye başladıkları X. yüzyılda, Türklük dünyası siyasî bakımdan tamamen parçalanmış, Türk toplulukları da birbirleriyle mücadele eder durumdaydı. Daha doğrusu, bu yüzyılda, Orta Asya'nın tamamına ve Türk topluluklarının hepsine birden hükmeden bir Türk devleti bulunmuyordu. Türklük dünyasındaki sonu gelmez iç mücadeleler de, zaman zaman Türk topluluklarının bölünmelerine ve göç etmelerine yol açıyordu. Çünkü, mücadeleyi kaybeden taraf, genellikle kendisine yeni bir yurt aramak zorunda kalıyordu. Başka bir ifade ile onlar, istiklâllerini değil, yurtlarını feda ediyorlar ve üzerinde hür olarak yaşayabilecekleri yeni bir yurt arayışına çıkıyorlardı.

Yeni yurt arayışı için yapılan göçler, Orta Asya'nın içinde herhangi bir bölgeye olabileceği gibi, Orta Asya'nın dışında başka ülkelere de olabilmekteydi. X. yüzyılda, Orta Asya'da Türk göçlerinin hemen hemen tek bir istikâmeti vardı; o da batı idi. Daha önce belirttiğimiz gibi, batıya, yani Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, Orta Avrupa'ya ve Balkanlar'a olan Türk göçleri Hunlardan beri devam ediyordu. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buna bir de İslâm ülkeleri üzerinden Bizans'a ait Anadolu eklendi.

Biraz yukarıda belirtildiği gibi, X. yüzyılın ikinci yarısına doğru Oğuz ana kütlesinden kopan ikinci bölük, göç yeri olarak, İslâm ülkelerine yönelmiştir. Bu bölüğün başında Oğuzlar Devleti'nde sübaşı olan Selçuk bulunuyordu. Burada bir soru ortaya çıkmaktadır. O da şudur: Selçuk, göç yeri olarak, niçin daha önceki soydaşları gibi Karadeniz'in kuzeyini değil de, halkı Müslüman olan bir uç şehrini (Cend) tercih etmiştir? Burada hemen belirtelim ki, Karadeniz'in kuzeyini kullanarak, batıya giden Türk toplulukları ne kadar teşkilâtli ve ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, Bizans engeline çarparak dağılıyorlar veya Bizans politikasının oyununa gelerek, birbirlerini imha ediyorlardı.⁵³ Aradan geçen uzun veya kısa bir süre sonra da millî kimliklerini ve varlıklarını bütünüyle kaybediyorlardı. Selçuk, büyük bir ihtimalle soydaşlarının bu âkıbetini duymuş olmalıydı. Üstelik bu tarafta, Selçuk'un önünde savaş gücüyle aşamayacağı büyük bir engel olan Hazarlar Devleti bulunuyordu. Ayrıca, bu sırada Oğuzlar arasında büyük bir Hazar korkusu vardı.⁵⁴

Diğer taraftan, bir buçuk asırdan beri İslâm devletinin (Abbasiler) hizmetine giren Türklerin İslâm ordularında yüksek mevkilere çıktıkları ve büyük başarılar elde ettikleri duyulmakta ve yayılmaktaydı. Yine çoktan beri Türkler ile Müslümanlar sınır komşusu idiler. Aralarında son derece canlı ticarî ilişkiler cereyan etmekteydi. Özellikle, Harezm ve Cürcan (Gürgen), Oğuzların alış veriş yaptıkları İslâm ülkelerinin başında geliyordu.⁵⁵ Böylece Oğuzlar, özellikle Selçuk, İslâm dininin ve medeniyetinin üstünlüğünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Ayrıca o, kendi devletine karşı

başlattığı mücadeleyi, sonuna kadar devam ettirtmek azminde ve kararındaydı. İşte, bütün bu sebepler, Selçuk'un başında bulunduğu Oğuzların İslâm dünyasını tercih etmelerinde başlıca rol oynamıştır.

Burada bir de şu soruya cevap vermemiz gerekmektedir: X. yüzyıldan itibaren büyük kütleler halinde İslâm dinine ve medeniyetine girip, Anadolu'yu fethederek burada yeni bir vatan kuran Türkler, çeşitli ülkelere giden soydaşlarının âkıbetinden kendilerini nasıl kurtarıp, bugüne kadar millî kimliklerini ve kültürlerini korudular? Hemen belirtelim ki, bu tarihî gerçeğin bir değil, birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler şu şekilde açıklanabilir:

Kütlelerin topluca kimlik değiştirmelerinde din ve dil unsurunun başlıca rolü vardır. Burada hemen belirtelim ki, içinde yaşadıkları coğrafyadan ayrılmayan topluluklarda dil değiştirme olmadığı müddetçe, din değiştirme kimlik değişikliğine yol açmamaktadır. Meselâ, Farslar İslâm dinine girdikleri halde dillerini değiştirmedikleri için millî kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır. Halbuki, İslâm dinine giren Kuzey Afrika toplulukları dillerini koruyamadıkları için millî kimliklerini kaybedip, Araplaşmışlardır. Öte yandan, Orta Asya'nın dışına çıkan Türkler için kimlik değiştirme genellikle din değiştirme ile başlamıştır. Meselâ, Tabgaçlar ile Tuna Bulgarlarında durum tamamen böyledir. Bunlardan Tabgaçlar Budizm'e girerek Çinlileşmiş,56 Tuna Bulgarları da Hristiyanlık dinine girerek Slavlaşmıştır. Fakat bu hususta Türkiye Türklerinin durumu tam bir istisna teşkil eder ki, işte bizim de üzerinde durduğumuz asıl konu budur.

X. yüzyıldan itibaren büyük kütleler halinde İslâm dinine giren bugünkü Türkiye Türklerinin ataları, XI. yüzyılın ikinci yarısına doğru kurdukları Selçuklu Devleti ile Orta Doğu İslâm dünyasına tamamen hâkim oldular. Hemen belirtelim ki, Selçuklu Türkleri, Orta Doğu İslâm dünyasındaki siyasî üstünlüklerine denk bir üstünlüğü kültürel alanda kuramadılar. Onlar, kendi dillerinde, millî ve manevî değerleri yaşatacak ve geliştirecek millî bir edebiyat meydana getiremediler.

Sarayda, orduda ve kendi aralarında Türkçe konuşmalarına rağmen, edebiyatta, tarih yazıcılığında ve yerli halkı idare etme zaruretinden dolayı da resmî yazışmalarda Farsçayı, ilimde de Arapçayı kullandılar. Bu vaziyette, Selçuklu Türklerinin Orta Doğu İslâm dünyasında siyasî hâkimiyetleri devam etseydi bile uzun süre millî kültürlerini ve kimliklerini korumaları mümkün olamazdı. Hâkim kültürler karşısında Türk kültürü varlığını koruyamazdı. Türk toplulukları da büyük ölçüde Farslaşır ve Araplaşırdı. Nitekim Fars ve Arap coğrafyasında kalan Türklerin âkıbetleri hep böyle olmuştur.

XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yukarıdaki tehlikeli gelişmeyi önleyecek tarihî bir olay meydana geldi. 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi ile anavatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzaklıkta Türklüğün önüne yeni ve ebedî bir yurt açıldı. Zira Türkler, bu zaferden sonra 5-10 sene içinde Anadolu'nun büyük bir kısmını fethedip, burayı vatan haline getirmeye başladılar. Daha da önemlisi burada, Türk varlığını kökleştirecek ve devamlı kılacak birçok siyasî teşekküller meydana getirdiler. Bunların en önemlisi hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Fakat Türkiye Selçukluları da, hiç de zorlayıcı bir sebep olmadığı halde kültür politikasında Büyük Selçukluların yolunu izlediler. Yine devlet hayatında, edebiyatta, tarih yazıcılığında ve ilimde Farsça ve Arapça hâkim dil oldu. Bu yanlış kültür politikasına ilk tepki Anadolu Türkmen Beyliklerinden geldi. 1277 yılında yanına aldığı Selçuklu Şehzadesi Gıyâseddin (Alâeddîn) Siyâvuş ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya'yı ele geçiren Karamanoğlu Mehmed Bey, burada adı geçen Selçuklu şehzadesini tahta çıkarıp, kendisi de onun veziri olduktan sonra ilk icraatını kültürel alanda yaptı. Mehmed Bey'in bu kültürel faaliyeti "Divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacak"⁵⁷ şeklinde yayınladığı bir ferman idi. Mehmed Bey bu fermanla devleti ve toplumu yabancı kültürlerin boyunduruğu altından kurtarıp, Türkçeyi devlet ve toplum hayatında hâkim kılmak istedi. Ancak o, kendi fermanını kendi devrinde bile uygulama fırsatı bulamadı.

Gerçekten de Karamanoğlu Mehmed Bey'in Dîvânı'ndan çıkarak günümüze ulaşmış hiçbir Türkçe resmî belge bulunmamaktadır. Buna rağmen bu ferman etkisiz kalmadı; Türk kültür tarihinde cıgır açıcı bir rol oynadı. Her şeyden önce bu ferman, Selçukluların yerini alan Anadolu Türkmen Beyliklerinde büyük ölçüde Türkçeye dönüş hareketini başlattı. Türkçeye dönüş hareketi de, millî kültürün kaynağı olan millî edebiyatın X. doğmasında ve gelişmesinde başlıca rol oynadı. Gerçekten de Anadolu Türk beyleri, kendi çevrelerinde topladıkları ediplere ve bilginlere Farsça ve Arapçadan birçok eseri Türkçeye tercüme ettirdikleri gibi, onlara Türkçe ile eserler de yazdırdı lar.⁵⁸

Türkçeyi devlet ve toplum dili olarak kullanan Osmanlılardır. Osmanlılarda bütün resmî yazışmalarda, edebiyatta ve tarih yazıcılığında Türkçe kullanılmıştır.

Bu hususta şu hükme varıyoruz: Anadolu'yu fethederek, burada yurt tutan Türkler, din ve medeniyet değiştirmelerine rağmen dillerini değiştirmemişler ve onu korumasını bilmişlerdir. Aksi takdirde ana yurdun dışına çıkan diğer soydaşları gibi onların da, millî kimliklerini ve kültürlerini korumaları mümkün olmayabilirdi. Zira Türkiye Türkleri, Fars ve Arap coğrafyalarından ayrıldıkları halde bile, dillerini Fars ve Arap kültürlerinin tesirinden tamamen kurtaramamışlardır.

Anadolu'da Türk kimliğinin ve kültürünün korunmasında İslâm dini de müspet bir rol oynamıştır. Çünkü, Anadolu bir Hristiyan ülkesi idi ve burada Grek ve Roma kültürü ile bütünleşmiş Hristiyanlık dini hâkimdi. Eğer Türkler İslâm dinine girmeden bu ülkeye gelselerdi, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya giden soydaşları gibi Hristiyanlaşmaları kaçınılmaz olurdu. Öte yandan, İslâm dini en mükemmel ve en son din olduğu için bu dine giren topluluklarda diğer semavî din mensuplarında olduğu gibi tekrar yeni bir din ihtiyacı ve arayışı hiçbir zaman olmamıştır. Zira, Alman kökenli Rus Bilgini Barthold'un da tespit ettiği gibi, tarihte İslâm dinine girip de, daha sonra bu dini bırakarak başka bir dine geçen hiçbir topluluk görülmemiştir.⁵⁹ Bu tarihî gerçeğin en açık örneğini

Anadolu'da görmek mümkündür. Gerçekten de, eksik ve üstelik bozulmuş bir dinin mensupları olan Anadolu'nun yerli halkının, en mükemmel ve en son din olan İslâm dinine mensup Türkleri din bakımından etkilemeleri hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Üstelik İslâm dini, Anadolu'da Türkler ile yerli halkın karışıp kaynaşmasını önleyici bir rol oynamıştır. Bundan dolayı Anadolu'nun Hristiyan yerli halkı ile Müslüman Türk toplumu hiç karışmadan kültürlerini koruyarak günümüze kadar getirmişlerdir.

Anadolu'nun coğrafî durumunun da, buradaki Türk varlığının yerleşmesinde ve kökleşmesinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Anadolu'nun üç tarafı aşılması son derece güç tabiî engellerle, yani denizlerle çevrilidir. Tek çıkış noktası olan Boğazlar da yerleşik bir medeniyete sahip Bizans Devleti tarafından tutulmakta idi. Eğer burada önlerine denizlerle Bizans engeli çıkmasaydı, Türkler boğazları kolayca aşıp, Balkanlar'a ve Avrupa'nın içine doğru dağılarak, bu geniş coğrafyada kendilerini kaybedebilirlerdi. Nitekim Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya inen Türklerin âkıbetleri hep böyle olmuştur.

Öte yandan Bizans'ın üç asra yakın bir süre ile Boğazları tutması, Türklüğün hayrına olmuş, devamlı batıya doğru bir akış içinde olan Türklerin Anadolu'da yerleşmelerini ve kökleşmelerini sağlamıştır. Bu arada Anadolu, devamlı Orta Asya'dan ve İslâm ülkelerinden gelen göçlerle kendisini Türk nüfusu bakımından güçlendirmiştir.

Prof. Dr. Salim Koca.

Taryhy makalalar